

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ СТИМУЛЮВАННІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Газуда М.В.
Дяченко Б.І.
Газуда Л.М.

Обґрунтовано роль залучення інвестицій в основний капітал та реалізацію інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку регіону в розрізі природно-економічних зон. Визначено роль малих підприємств у зайнятості населення та створенні валової доданої вартості, а також ключові завдання державної політики щодо перспектив розвитку малого підприємництва.

Кількість бібліографічних посилань - 4; мова – українська.

Ключові слова: залучення інвестицій, основний капітал, інвестиційні проекти, територія пріоритетного розвитку, зайнятість населення, державна політика, валова додана вартість, мале підприємництво.

ВСТУП

Загальні параметри розвитку малого підприємництва ще не відповідають можливостям та потребам української економіки. За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення Україна все ще значно відстає від країн не тільки Західної Європи і США, але і від країн Центрально-Східної Європи.

Цілісна, активна, виражена державна політика розвитку малого підприємництва повинна стати основою для коротко- і довгострокового регулювання діяльності малих підприємств всіх форм власності і господарювання, організації діяльності центральних і регіональних органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і територіальних громад.

Питання оцінки ролі державних і регіональних органів влади в стимулюванні розвитку малого підприємництва знайшли своє відображення в дослідженнях багатьох провідних вітчизняних науковців, однак їх роботи орієнтовані на дослідження малого підприємництва, в основному, за територіально-галузевим принципом, а не за видами економічної діяльності.

Метою статті є вироблення цілісного методичного підходу до визначення ролі малого підприємництва на перспективу щодо зайнятості населення та виробництва валової доданої вартості на регіональному рівні. З метою висвітлення даної

проблеми та результатів здійсненого дослідження структура статті побудована таким чином: в першому розділі досліджуються особливості інвестиційної діяльності на внутрірегіональному рівні, у другому – методико-методологічні засади визначення перспектив розвитку малого підприємництва регіону за видами економічної діяльності.

1 ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВНУТРІРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

На державному рівні створюються умови для розвитку підприємництва, посилюється роль регіональних органів виконавчої влади. Практично в усіх областях формуються інформаційні банки даних стану та розвитку малого підприємництва в регіоні, ділових пропозицій іноземних фірм і потенційних інвесторів у розвитку малого бізнесу. Розвивається мережа бізнес центрів, система підготовки та перепідготовки кадрів для заняття малим бізнесом, у тому числі і безробітних [1, С.17]. Бізнес-інкубатори створюються на базі вищих навчальних закладів, зокрема, на базі економічного факультету Ужгородського національного університету.

Значну роль у цьому відіграв Указ Президента України „Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області”, яким передбачено залучення інвестицій для їх спрямування на соціально-економічний розвиток Закарпаття, створення нових робочих місць, а також подолання наслідків катастрофічних повеней в Закарпатській області та відповідно по пункту 4 розділу 15 „Перехідні положення” Конституції України (254к/96 ВР) [2] в області запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності строком на 15 років [3]. Однак, залучення інвестицій в основний капітал в

Газуда Михайло Васильович – к.е.н., старший викладач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету

Дяченко Борис Іванович - к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Ужгородський національний університет,

Газуда Леся Михайлівна – к.е.н, доцент кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету, e-mail: lesya@uzh.ukrtel.net

гірський та передгірних територіях області недостатнє, що зокрема відображає табл. 1.

Таблиця 1 Інвестиції в основний капітал, в т.ч. на одну особу по містах та районах Закарпатської області*

Міста та райони області	У фактичних цінах, млн. грн.			У фактичних цінах на 1 особу; грн.			2006 (в розрахунку на 1 особу), % до:	
	2000	2005	2006	2000	2005	2006	2000	2005
<i>Низинна природноекономічна зона</i>								
м.Ужгород	53,4	273,2	585,4	437	2370	5090	1164,8	214,8
м.Мукачево	48,8	106,3	239,3	586	1298	2918	498,0	224,8
м.Берегово	...	39,0	48,4	...	1548	1945	-	125,6
м.Чоп	...	7,4	9,2	...	835	1057	-	126,6
Берегівський	9,5	29,9	46,2	115	568	881	766,1	155,0
Виноградівський	22,5	48,6	90,3	192	414	768	400,0	185,5
Мукачівський	15,8	64,3	124,0	155	643	1241	800,6	193,0
Ужгородський	58,6	129,1	262,4	812	1947	3941	485,3	202,4
Разом по зоні:	208,6	697,8	1405,2	383	1203	2230	582,2	185,4
<i>Передгірна природноекономічна зона</i>								
м.Хуст	...	18,1	37,9	...	575	1207	-	209,9
Іршавський	16,9	52,6	90,3	172	528	911	529,7	172,5
Тячівський	21,6	64,7	116,0	127	377	676	532,3	179,3
Хустський	21,3	45,7	96,3	167	476	1003	600,6	210,7
Разом по зоні:	59,8	181,1	340,5	155	489	949	612,3	194,1
<i>Гірська природноекономічна зона</i>								
Великобerezнянський	4,4	20,5	11,8	153	747	432	282,3	57,8
Воловецький	7,5	74,9	33,8	288	2997	1364	473,6	45,5
Міжгірський	19,6	34,0	57,3	394	693	1176	298,5	169,7
Перечинський	12,7	15,9	29,6	395	505	944	239,0	186,9
Рахівський	8,4	29,7	57,0	93	327	630	677,4	192,7
Свалявський	10,9	60,7	83,3	196	1122	1545	788,3	137,7
Разом по зоні:	63,5	235,7	272,8	253	1065	1015	401,2	95,3
По області	331,9	1114,6	2018,5	260	896	1626	625,4	181,5
<i>Природноекономічні зони, % до області</i>								
Низинна	62,8	62,6	69,6	х	х	х	6,8 в.п.	7,0 в.п.
Передгірна	18,0	16,2	16,9	х	х	х	-1,1 в.п.	0,7 в.п.
Гірська	19,0	21,1	13,5	х	х	х	-5,5 в.п.	-7,6 в.п.

*Розраховано за джерелом: [4, С.168, 170]

З наведеної таблиці видно, що, *по-перше*, найбільші обсяги інвестицій спрямовувались у низинну природноекономічну зону (62,8% у 2000 р. та 69,6% у 2006 р., або відповідно 208,6 з 331,9 млн. грн. та 1405,2 з 2018,5 млн. грн.). *По-друге*, на передгірну та гірську природноекономічну зону в 2000 р. було залучено лише 37,0% інвестицій в основний капітал, або 123,3 із 331,9 млн. грн., а в 2006 р. обсяги їх зменшились до 30,4% до всіх інвестицій регіону.

По-третє, якщо в цілому по області на 1-у особу в 2000 р. було залучено 260 грн., то у низинній природноекономічній зоні цей показник становив 383 грн., передгірній – 155, а в гірській – 253 грн. Аналогічна ситуація проявилась і в 2006 р., оскільки інвестиції в розрахунку на 1 особу в низинній природноекономічній зоні більше ніж вдвічі

перевершували цей показник передгірної та гірської територій.

По-четверте, найменші обсяги інвестицій в розрахунку на 1 особу спрямовувались у 2006 р. по Берегівському та Виноградівському районах низинної (881 та 768 грн.), Тячівського (676 грн.) передгірної та Великобerezнянського і Рахівського району (432 та 630 грн.) гірської природноекономічних зон.

По-п'яте, якщо для низинної та передгірної природноекономічних зон характерна наростаюча тенденція залучення інвестицій в усіх аналізованих роках, то в гірській навпаки притаманна спадна тенденція у 2006 р. порівняно з 2005 р. Більшість міст і районів області віднесено до території пріоритетного розвитку, однак реалізація інвестиційних проектів нерівномірна, про що зокрема засвідчує табл. 2.

Таблиця 2 Реалізація інвестиційних проектів та кількість створених і збережених робочих місць на території пріоритетного розвитку регіону*

Міста та райони регіону	Реалізація інвестиційних проектів				Кількість створених та збережених робочих місць			
	передбачено проектами	освоєно з початку реалізації проектів	у т.ч. за 2005 р.	%, до обсягів передбачених проектами	передбачено проектами	створено та збережено з початку реалізації проектів	у т.ч. за 2005 р.	%, до обсягів передбачених проектами
<i>Низинна природноекономічна зона</i>								
м.Ужгород	27541	16214	3843	58,9	1685	774	89	45,9
м.Мукачево	142240	12767	2011	9,0	3353	1239	153	37,0
м.Берегово	10351	8528	1057	82,4	1665	1713	18	102,9
Берегівський	7140	7021	-	98,3	456	199	11	43,6
Виноградівський	4165	4885	999	117,3	1163	350	48	30,0
Мукачівський	1146	521	230	45,5	224	50	36	22,3
Ужгородський	13352	15816	3008	118,5	992	750	92	75,6
Разом по зоні:	205935	65752	11148	31,9	9538	5075	447	53,2
<i>Передгірна природноекономічна зона</i>								
м.Хуст	2928	2159	77	73,7	295	158	29	53,5
Іршавський	700	700	-	100,0	240	79	12	32,9
Тячівський	3093	3612	227	116,8	638	482	138	75,5
Хустський	494	311	46	63,0	120	18	18	15,0
Разом по зоні:	7215	6782	350	94,0	1293	737	197	57,0
<i>Гірська природноекономічна зона</i>								
Міжгірський	4772	3124	44	65,5	130	-	-	-
Перечинський	2999	1676	410	55,9	246	55	50	22,3
Рахівський	17028	428	143	2,5	298	72	-	24,1
Свалявський	6557	10822	4478	165,0	76	49	49	64,4
Разом по зоні:	31356	16050	5075	51,2	750	176	99	23,5
По області	244506	88584	16573	36,2	11581	5988	743	51,7
<i>Природноекономічні зони, % до області</i>								
Низинна	84,3	74,2	67,5	x	82,3	84,8	60,1	x
Передгірна	2,9	7,7	6,9	x	11,2	12,3	2,6	x
Гірська	12,8	18,1	30,6	x	6,5	2,9	13,3	x

*Розраховано за джерелом [4, С.248, 249].

Аналіз показників таблиці дає можливість зробити наступні висновки:

- найбільші обсяги з передбачених інвестиційних проектів та їх освоєння з початку реалізації проектів припадає на низинну природноекономічну зону. Зокрема, по містах і районах цієї зони передбачено освоїти 205,9 з 244,5 млн. дол. США, або 84,3% до підсумку. Освоєно з початку реалізації проектів 65,7 з 88,6 млн. дол. США, або 74,2% до всіх проектів; на передгірну та гірську природноекономічні зони передбачено освоїти тільки 15,7% всіх інвестиційних проектів до підсумку по області, тобто низинні території в інвестиційному відношенні з реалізації проектів мають перевагу;

- відсоток освоєння інвестиційних проектів у низинній природноекономічній зоні становив 31,9%, передгірній – 94,0, а в гірській – 51,2%. Однак, в сумарному виразі переваги мають низинні території, оскільки тут вже освоєно 65,7 млн. дол. США, в

передгірній тільки 6,8, а в гірській – 16,0 млн. дол. США;

- аналогічна тенденція і щодо кількості створених і збережених робочих місць. У низинній природноекономічній зоні з початку реалізації проектів створено майже 5,1 тис. одиниць робочих місць, в той час як у передгірній та гірській – тільки 0,9 тис. робочих місць;

- недостатньо до реалізації інвестиційних проектів на території пріоритетного розвитку регіону залучаються малі підприємства;

- недостатній розвиток малого підприємництва в гірській та передгірній природноекономічних зонах області обумовлює значні масштаби маятникової та сезонної міграції працездатного населення в міські поселення низинних територій, а також виїзду на роботи за межі регіону та країни.

Отже, мале підприємництво як самостійний і незмінний елемент ринкової економіки є одним з дієвих важелів розв'язання таких економічних і

соціальних завдань, як сприяння структурній перебудові економіки, зміцнення економічної бази регіонів, швидке насичення ринку товарами та послугами, послаблення монополізму і розвиток конкуренції, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення експортних можливостей країни та її регіонів, забезпечення зайнятості значної частини населення.

2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Науковий і практичний інтерес представляють дослідження щодо інвестиційної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності в цілому, в тому числі малих підприємств за провідними видами економічної діяльності (табл. 3).

Таблиця 3 Інвестиції в основний капітал, в т.ч. на малих підприємствах за провідними видами економічної діяльності*

(у фактичних цінах; млн. грн.)

Види економічної діяльності	Секції КВЕД	Всього по області			2006, % до 2001 р.	В т.ч., малі підприємства			2006, % до 2001 р.	Частка інвестицій малих підприємств до всіх обсягів	
		2001	2005	2006		2001	2005	2006		2001	2006
Всього		519,2	1114,6	2018,5	388,8	58,9	194,1	468,9	796,1	11,3	23,2
у тому числі: сільське господарство, мисливство, лісове господарство	A	10,2	23,2	27,9	273,5	2,2	10,1	10,4	472,7	21,6	37,3
промисловість	C, D, E	168,9	295,7	573,5	339,6	18,2	36,6	37,7	207,1	10,8	6,6
будівництво	F	7,0	33,8	134,0	1914,3	3,8	24,1	41,8	1100,0	54,3	31,2
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	G	21,9	77,0	238,5	1089,0	17,9	34,4	58,0	324,0	81,7	24,3
діяльність готелів та ресторанів	H	4,5	18,5	33,7	748,9	0,5	19,2	8,8	1760,0	11,1	26,1
діяльність транспорту та зв'язку	I	211,8	365,6	350,2	165,3	6,1	15,6	47,8	783,6	2,9	13,6
фінансова діяльність	J	2,8	19,2	28,9	1032,1	0,4	0,2	0,6	150,0	14,3	2,1
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	K	101,3	215,1	547,8	540,8	3,4	31,9	218,6	6429,4	3,4	39,9
освіта	M	12,5	21,2	40,8	326,4	0,2	0,8	0,9	450,0	1,6	2,2
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	N	7,1	76,2	88,1	1240,8	5,7	12,1	37,1	650,9	80,3	42,1
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	O	1,8	31,6	18,1	1005,6	0,8	2,2	7,1	887,5	44,4	39,2

*Розраховано за джерелом: [4, С.164, 335].

Показники, які наведені в табл. 3, засвідчують про наступні тенденції щодо інвестицій в основний капітал в цілому, в тому числі на малих підприємствах за провідними видами економічної діяльності по регіону:

- якщо в цілому по області у 2006 р. порівняно з 2001 р. інвестиції в основний капітал зросли майже в 3,9 рази, то на малих підприємствах – у 8,0 рази, а в промисловості (секції С, D, E)

відповідно у 3,4 та 2,1 рази, у будівництві (секція F) – в 19,0 і 11,0 рази;

- особливо привабливими для інвестицій в основний капітал стали: секція H – діяльність готелів та ресторанів, в якій за аналізований період обсяги в цілому зросли майже у 7,5 рази, а на малих підприємствах – у 17,6 рази, секція K – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, де ріст їх становив відповідно 5,4 та 64,3 рази. Провідну роль у секції F –

будівництво зайняло мале підприємство, де воно зросло за цей період в 11,0 раз. Така ж тенденція, але в меншій мірі стосується й інших видів економічної діяльності;

• проте, частка малих підприємств в залученні інвестицій в основний капітал ще незначна, хоч у багатьох видах економічної діяльності має як наростаючу, так і спадну тенденції. Наростаюча тенденція притаманна для всіх малих підприємств області в цілому. Зокрема, якщо у 2001 р. частка інвестицій малих підприємств до всіх обсягів становила 11,3%, то у 2006 р. – 23,2%, в т.ч. у секції А – сільське господарство, мисливство, лісове господарство відповідно 21,6 та 37,3%, в секції Н – діяльність готелів та ресторанів 11,1 та 26,1%, в секції

I – діяльність транспорту та зв'язку – 2,9 та 13,6%, в секції К – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям 3,4 та 39,9%, а в освіті (секція М) – 1,6 та 2,2%;

• для інших секцій КВЕД характерна спадна тенденція в інвестиційній діяльності для малих підприємств за відповідними видами економічної діяльності.

Інвестиційна активність підприємницьких структур, в тому числі підприємств малого бізнесу та зростання зайнятості позитивно впливають на збільшення виробництва валової доданої вартості за видами економічної діяльності, що зокрема відображає табл. 4.

Таблиця 4 Кількість всього зайнятого населення, в т. ч. на малих підприємствах (МП) та валова додана вартість (ВДВ) за видами економічної діяльності*

Види економічної діяльності	Секції КВЕД	Кількість всього зайнятого населення, тис. осіб		Виробництво ВДВ, млн. грн.			Зайнятність на малих підприємствах, тис. осіб		Валова додана вартість на МП за 2005 р.	
		2003	2005	всього		у т.ч. на 1 зайнятого, грн. (2005 р.)	2003	2005	всього, млн. грн.	%, до всього обсягу
				2003	2005					
Всього		551,2	551,0	4016	6215	11279	45,3	37,8	426,4	6,7
у тому числі: сільське господарство, мисливство, лісове господарство	A	163,9	157,6	953	1088	6904	4,1	2,8	19,3	0,2
промисловість	C, D, E	71,0	68,6	618	1184	17259	12,5	9,5	164,0	13,8
будівництво	F	35,0	31,1	331	297	9550	4,4	4,2	40,1	13,5
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	G									
діяльність транспорту та зв'язку	H	85,3	95,7	668	1219	12378	13,4	10,3	127,5	10,5
фінансова діяльність	I	31,9	29,7	533	773	26027	2,3	2,2	57,3	7,4
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	J	3,9	5,1	63	128	25098	0,1	0,2	5,0	3,9
освіта	K	10,1	10,7	119	254	23738	5,5	5,7	135,3	53,3
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	M	43,4	44,3	286	460	10384	0,6	0,7	7,3	1,6
надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	N	31,3	30,8	184	285	9253	0,4	0,6	5,5	1,9
	O	51,1	54,9	68	115	2095	1,9	1,4	2,9	2,5

*Розраховано за джерелом: [4, С.35, 36]

Якщо статистичні органи показник виробництва валової доданої вартості подають в розрахунку на 1 особу наявного населення, у нашій методиці розраховано виробництво валової доданої вартості в розрахунку на 1 зайнятого за видами економічної діяльності. Оскільки в статистичних щорічниках та довідниках дається тільки показник „зайнятість на малих підприємствах”, а виробництво валової доданої вартості на таких підприємствах не подається, тому показник „ВДВ” в розрахунку на 1 зайнятого в економіці регіону за видами економічної діяльності у своїй методиці ми перемножили на зайнятих на малих підприємствах за видами економічної діяльності. Звідси, виходячи з аналізованих показників (табл. 4) простежуються наступні тенденції:

- зайнятість в цілому в економіці області за аналізований період (2005 до 2003 р.) характеризується простим відтворенням, розширенням - у таких секціях, як Н, J, K, M та O, а в інших – звужений характер;

- в малому підприємстві в аналізованому періоді в цілому по області простежується звужене відтворення зайнятості населення за всіма аналізованими видами економічної діяльності за винятком секцій K, M, N;

- розраховані нами дані щодо виробництва ВДВ на малих підприємствах регіону за 2005 р. засвідчує, що ними в цілому вироблено валової доданої вартості на 426,4 млн. грн., або 6,7% до всього обсягу ВДВ;

- найбільші обсяги виробництва ВДВ в малому підприємстві припадають на наступні секції: K – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 53,3%, або 135,3 млн. грн., а також C, D, E – 13,8%, або 164,0 млн. грн., F – 13,5%, або 40,1 млн. грн., G, H – 10,5%, або 127,5 млн. грн. та I – 7,4%, або 57,3 млн. грн. до всього обсягу цих видів економічної діяльності;

- частка секції A – сільське господарство, мисливство, лісове господарство у виробництві ВДВ за рахунок малих підприємств незначна і становить 0,2%, або 19,3 млн. грн. до всього обсягу цієї секції за 2005 р. Причини таких особливостей нами досліджено в попередньому розділі і вони ґрунтуються на тому, що основним товаровиробником у виробництві сільськогосподарської продукції і відповідно валової доданої вартості є особисті селянські господарства.

Державна політика розвитку малого підприємництва повинна спрямовуватись на вирішення наступних завдань реалізація яких має забезпечити:

- збільшення частки малого підприємництва у ВВП держави до 25% (на кінець 2015 р.). У своїх дослідженнях ми розраховали, що частка малого підприємництва у виробництві валової доданої

вартості за 2005 р. в регіоні складала 6,7%, отже цей показник до 2015 р. на малих підприємствах необхідно збільшити у 3,5 рази;

- щорічне зростання кількості фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності не менш ніж на 10-15%. Наші ж дослідження свідчать, що в регіоні темпи зростання фізичних осіб-суб’єктів підприємницької діяльності не відповідають вказаним параметрам.

Вирішення таких завдань залежить від регіональних органів державної влади та громад, що дозволить забезпечити наближення показника „кількість малих підприємств на 1 тис. осіб наявного населення” до показників країн-членів ЄС.

ВИСНОВКИ

На внутрірегіональному рівні підприємницька діяльність в цілому та мале підприємництво зокрема, в гірських та передгірних районах області значно відстають від низинної природно-економічної зони як за кількістю таких підприємств, так і за обсягами реалізованої ними продукції (робіт, послуг) та зайнятстю населення, а тому органам місцевої влади необхідно зосередити увагу на підтримку та розвиток малого підприємництва передусім в гірських та передгірних районах регіону. Більшість міст і районів області віднесено до територій пріоритетного розвитку, однак реалізація інвестиційних проектів в розрізі природно-економічних зон нерівномірна. Недостатньо до реалізації інвестиційних проектів залучаються малі підприємства передусім в гірських та передгірних територіях. Недостатній розвиток малого підприємництва в гірській та передгірній природно-економічних зонах області обумовлює значні масштаби маятникової та сезонної міграції працездатного населення в міські поселення низинних територій, а також виїзду на роботи за межі регіону та країни.

Реалізація завдань державної політики щодо підтримки малого підприємництва має забезпечити передусім збільшення частки малого підприємництва у ВВП країни до 25% (на кінець 2015 р.). Враховуючи, що частка малого підприємництва у виробництві валової доданої вартості в регіоні за 2005 р. становила 6,7%, отже цей показник до 2015 р. на малих підприємствах необхідно збільшити у 3,5 рази. Отже, створення сприятливого інвестиційного середовища для розвитку малого підприємництва передусім залежить від центральних, регіональних і місцевих органів державної влади, а в цілому ефективної громадсько-державної системи його підтримки. В перспективі наші наукові розробки будуть спрямовані на більш поглиблені дослідження становлення і розвитку малого підприємництва за класами та підкласами агропромислового комплексу.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підприємництво та управління малим бізнесом: Навч. посібник/Заг. ред. Мікловди В.П. – Ужгород: Карпати, 2004. – 328с.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30.
3. Указ Президента України „Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області” від 9 грудня 1998 р. № 1338/98
4. Статистичний щорічник Закарпаття за 2006 / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2007. – 591с.